

Δημήτρης Γρηγορόπουλος *Η διάνοηση στο περιθώριο*

Όταν επικίνδυνα νέφη σωρεύονται πάνω από την ανθρωπότητα, ένας καθοριστικός παράγοντας για την αντιμετώπιση των κινδύνων κάνει αισθητή την παρουσία του: ο διανοούμενος, όχι με την έννοια του επιστήμονα, του σοφού ή του καλλιτέχνη που είναι κλεισμένος στο εργαστήριό του, απορροφημένος στα βιβλία

του, ταυτισμένος με τις λέξεις και τις μορφές που δημιουργεί, αλλά με την έννοια του πνευματικού ανθρώπου με ευρείς ορίζοντες που εμβαθύνει στα καίρια ζητήματα της κοινωνίας, αλλά και απευθύνεται στην κοινή γνώμη για να τη διαφωτίσει και να την ενεργοποιήσει.

Η καθοδηγητική παρέμβαση της διάνοη-

σης δεν είναι φαινόμενο του 19ου (με ορόσημο το περίφημο «Κατηγορώ» του Ζολά) και του 20ού αιώνα, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι. Εμφανίζεται στις ταξικές κοινωνίες, όταν οι αντιθέσεις εκδηλώνονται και με ιδεολογικές μορφές που τις επεξεργάζονται και τις διακινούν οι διανοούμενοι, είτε είναι μέλη μιας τάξης είτε υιοθετούν τα συμφέροντά της. Για παράδειγμα, στην αρχαία Αθήνα, φιλόσοφοι και λογοτέχνες (Πρωταγόρας, Σωκράτης, Αριστοφάνης) δεν αρκούσαν στις αναλύσεις και στις δημιουργίες τους, αλλά στρατεύονταν, διακυβεύοντας πολλά, στη διάδοση των απόψεών τους. Στο Μεσαίωνα οι διανοούμενοι που δε συντάσσονταν με την Εκκλησία οδηγούνταν στην πυρά. Ωστόσο, προπαρασκευάζαν και θεμελιώναν την Αναγέννηση στη θρησκεία, την τέχνη, την επιστήμη, τη φιλοσοφία.

Ο Διαφωτισμός είχε προλειάνει το έδαφος για τις αστικές επαναστάσεις (συμπεριλαμβανομένης και της ελληνικής), ενώ οι μαρξιστές διανοούμενοι θεμελιώσαν θεωρητικά την αναγκαιότητα των σοσιαλιστικών επαναστάσεων.

Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και ως αντίδραση στη φρίκη του και στην επικρεμάμενη πυρηνική καταστροφή, αναπτύχθηκε ένα ισχυρό κίνημα επιστημόνων-διανοουμένων εναντίον της πυρηνικής βόμβας, υπέρ της ειρήνης και —χωρίς ακόμα να υπάρχει ο όρος— υπέρ του σεβασμού της φύσης. Αρχεί να θυμίσουμε τα ονόματα πρωτεργατών όπως ο Αϊνστάιν, ο Ράσελ, ο Ζολιό-Κουρί, ο Μπέρναλ κ.λπ., κ.λπ. Το κίνημα αυτό οργανώθηκε κυρίως από την Παγκόσμια Ομοσπονδία Επιστημόνων. Παράλληλα αναπτύχθηκε ένα ισχυρό κίνημα διανοουμένων υπέρ της Ειρήνης.

Οι δεκαετίες του '60 και του '70 είναι ορόσημο για τη διάνοηση, επειδή η παρέμ-

βαση των διανοουμένων γίνεται μαζική και δυναμική. Διανοούμενοι όπως ο Σαρτρ, ο Μαρκουζέ, ο Γκεβέρα, κινητοποιούν με τα φλογερά τους κηρύγματα όχι μόνο τη νεολαία, αλλά και τους εργαζόμενους. Η στάση τους δεν έχει μόνο πνευματική και ηθική απήχηση. Η Γαλλία αναστατώνεται απ' την αντίδραση των Γάλλων διανοουμένων για τον πόλεμο της Αλγερίας, κλυδωνίζεται απ' την εξέγερση του '68, όπου αναδεικνύονται και νεαροί διανοούμενοι μέσα από το κίνημα. Αντίστοιχα, το κίνημα των νέων και της προοδευτικής διάνοησης στην Αμερική ασκεί τεράστια πίεση για να σταματήσει ο βάρβαρος πόλεμος στο Βιετνάμ.

Τι συμβαίνει όμως τις δύο τελευταίες δεκαετίες; Η διάνοηση φαίνεται να σιωπά. Η παρέμβασή της είναι σχεδόν αμελητέα. Διαβάζουμε συχνά άρθρα για τη «σιωπή των διανοουμένων», τη «σιωπή των αμνών», το «τέλος της διάνοησης» κ.λπ. Η κοινή γνώμη διαμορφώνεται κυρίαρχα από την τηλεόραση, τα κόμματα, την Εκκλησία, ελάχιστα από τη διάνοηση. Δύσκολα συναντά κανείς σήμερα διανοούμενους του τύπου του Σάρτρ ή, στα καθ' ημάς, του Θεοδωράκη, που με τη συνύφανση πνευματικού έργου και δράσης οιστροηλατούσαν και ενεργοποιούσαν τις μάζες.

* * *

Ας σταθούμε για λίγο στη δική μας περίπτωση. Αρχίζοντας από την κατοχή, και κυρίως μεταπολεμικά, αναπτύχθηκε στη χώρα μας ένα ισχυρό κίνημα της Αριστεράς και της προοδευτικής διάνοησης που αγάλιασε όλους τους τομείς της τέχνης, της επιστήμης και της φιλοσοφίας. Ας θυμηθούμε τους μεγάλους ποιητές της περιόδου, αλλά και τους μουσικούς, τους κοινωνικούς επιστήμονες κ.λπ. Επίσης υπήρξε μία πρόσκαιρη πολιτι-

σμική άνθηση με την πτώση της δικτατορίας. Σήμερα, αντίθετα, η πλειοψηφία των διανοουμένων έχει σιωπήσει, περιορίζεται στη στενά επαγγελματική εργασία ή έγινε εσωστρεφής, αποφεύγοντας να τοποθετηθεί δημόσια απέναντι στα μεγάλα προβλήματα της εποχής. Οι φλυαρίες για το τέλος των ιδεολογιών, το τέλος της ιστορίας, το τέλος των αφηγήσεων, «θεωρητικοποιούν» και δικαιολογούν την άρνηση της υπεύθυνης θέσης και πράξης; Πώς εξηγείται αυτό το φαινόμενο;

Είναι γνωστό ότι σε φάσεις όξυνσης μεν των κοινωνικών αντιθέσεων, όπως σήμερα, όχι όμως και αντίστοιχης ανάπτυξης του κοινωνικού κινήματος, όπως υποθέτει μια γραμμική αντίληψη, δεν παρατηρείται ακμή και της πνευματικής κίνησης και δράσης ούτε σε βάθος σύνδεσή της με το κοινωνικό γίγνεσθαι. Μάλιστα παρατηρεί κανείς την απουσία εξεχόντων διανοητών όχι μόνο στο χώρο της αμφισβήτησης του συστήματος, αλλά και στο χώρο της υποστήριξης του συστήματος. Λείπουν εκείνες οι δυναμικές αντιπαραθέσεις προηγούμενων δεκαετιών στη φιλοσοφία, στην τέχνη, στις κοινωνικές, αλλά ακόμα και στις φυσικές επιστήμες, ανάμεσα σε μια πολύμορφη, ευρύτερη από τα πολιτικά της υποκείμενα Αριστερά, και στους διανοούμενους, διαφόρων πάλι αποχρώσεων, της αστικής ιδεολογίας.

Παραδείγματος χάρη, στις προηγούμενες δεκαετίες ήταν διαρκής και έντονη η θεωρητική αναμέτρηση για το χαρακτήρα και την πολιτική του λεγόμενου υπαρκτού σοσιαλισμού. Σήμερα, οι μεν αστοί απαξιώνουν αυτή τη συζήτηση και θεωρούν χρεοκοπημένη όχι μόνο την απόπειρα οικοδόμησης του σοσιαλισμού, αλλά και την όποια θεωρητική εκδοχή του, οι δε θεωρητικοί της Αριστεράς, στις πιο πολλές περιπτώσεις, αντί για μια ενδελεχή και αντικειμενική

ανάλυση, αρκούνται σε μια ερμηνεία που πολιτικά δικαιώνει και θεωρητικά αναμηρυνκάζει τη δική τους εκδοχή του σοσιαλισμού.

Η χειραγώγηση, λοιπόν, των κοινωνικών αντιθέσεων στη σημερινή συγκυρία από την άρχουσα τάξη είναι εκείνη που εξηγεί την περιστολή του ρόλου των διανοουμένων όχι μόνο στο χώρο της Αριστεράς, αλλά γενικότερα. Αλλά η χειραγώγηση δεν παίρνει σήμερα τη μορφή της γνωστής από παλαιότερες εποχές ανοιχτής τρομοκρατίας. Οι ανάγκες της επιβίωσης και ο φόβος της ανεργίας κάνουν πολλούς επιστήμονες και διανοούμενους να μην τολμούν να μιλήσουν. Αλλά δεν είναι μόνο αυτό. Σήμερα ένα σημαντικό ποσοστό επιστημόνων, διανοουμένων και δημοσιογράφων σιτίζονται πλουσιοπάροχα σε ερευνητικά ιδρύματα, σε τράπεζες, στα ΜΜΕ, σε προγράμματα. Στην περίπτωσή τους οι αιτίες της σιωπής είναι περισσότερο πεζές: η σιωπή είναι χρυσός!

Οι ιδεολογικές ανάγκες του συστήματος σήμερα δε συνίστανται, κυρίως, στη θεωρητική αναίρεση του αντίπαλου δέους, αφού αυτό θεωρείται ουσιαστικά ανύπαρκτο. Το κύριο είναι ο έλεγχος και η αποτροπή των πιθανών αντιδράσεων των καταδυναστευόμενων μαζών με την καλλιέργεια αντιλήψεων περί απροσδιοριστίας και χάους στην κοινωνία, που καθιστά περιττή και αναποτελεσματική κάθε συλλογικά και επιστημονικά συγκροτημένη προσπάθεια αλλαγής της κοινωνίας και, ταυτόχρονα, με την επαναφορά του μυθικού ατόμου του φιλελευθερισμού που μονήρες αγωνίζεται για επιβίωση και επικράτηση χωρίς συλλογικότητες και ηθικές αναστολές.

Με λίγες, λοιπόν, εξαιρέσεις, οι οργανικοί διανοούμενοι του συστήματος σήμερα δεν είναι οι κλασικοί διανοούμενοι γενικής παιδείας και κοινωνικής ευαισθησίας, αλλά

οι τεχνοκράτες, οι κάθε είδους σύμβουλοι των κυβερνήσεων, οι εκλαιϊκευτές και προπαγανδιστές, οι αστέρες των ΜΜΕ και ιδίως της τηλεόρασης. Αυτοί είναι αναγκασμένοι για τη λήψη των αποφάσεων και την εκλογίκευσή τους στην κοινή γνώμη και όχι τα μεγαλεπήβολα οράματα για την ίδια την αστική κοινωνία.

Η σημερινή «μεταμοντέρνα» κοινωνία είναι η κοινωνία του εφήμερου. Της γενικευμένης κινητικότητας, της αστάθειας, της αβεβαιότητας. Ο διανοούμενος των ΜΜΕ, ο διανοούμενος της τηλεόρασης και του διαδικτύου, πρέπει να είναι διαρκώς «on line», να αντιδρά ακαριαία στη ρέουσα πραγματικότητα. Πού καιρός για εμβάθυνση, για σταθερές αξίες, για έργο που θα αντέξει στο χρόνο! Ο «διανοούμενος» της εποχής της πληροφορικής, παραγωγός της αστικής ιδεολογίας, είναι αναλώσιμος —και αυτός και το «έργο» του.

Η τηλεόραση έχει αποβεί ο μέγας υπνωτιστής που χειραγωγεί τις μάζες χωρίς αυτές να το συνειδητοποιούν. Αυτή είναι και η χειρότερη μορφή δεσποτισμού, γιατί αφαιρεί το κεντρί της αντίδρασης. Οι μάζες μετακινούνται στην πλαστή πραγματικότητα που δημιουργεί η τηλεόραση. Τα προβλήματα ξεχνιούνται ή λύνονται διά μαγείας από τον εκλαιϊκευτή της οθόνης. Η πολιτική αντιπαράθεση, ιδίως προεκλογικά, έχει εκφυλιστεί σε αντιπαράθεση διαφημιστικών «σλόγκαν». Οι πολιτικοί δε χρειάζονται θεωρητική κατάρτιση και οράματα, αλλά image makers για να τους διαμορφώσουν το προφίλ που θα μαγέψει τις μάζες τις εθισμένες στην τηλεοπτική υποβολή.

Τα ΜΜΕ είναι προφανώς αφιλόξενα στο θεωρητικό στοχασμό και στην υψηλή δημιουργία. Ωστόσο, δεν είναι αυτά η πρωταρχική αιτία που αποδυναμώνει και —το χειρότερο— ακυρώνει το ρόλο της διανό-

σης στη σύγχρονη κοινωνία. Είναι γεγονός ότι μια άποψη, αν δεν προβληθεί, κυρίως από την τηλεόραση, έχει ελάχιστη απήχηση στην κοινή γνώμη. Οι δημοσιογράφοι ουσιαστικά έχουν υποκαταστήσει τους διανοούμενους. Αυτό είναι αλήθεια σήμερα.

Ωστόσο, η επίδραση των ΜΜΕ, παρά τις αυτοτελείς πηγές της (δύναμη εικόνας - υποβολή - συνεχής παρουσία στο σπίτι - καθημερινό φροντιστήριο της κοινής γνώμης), καθορίζεται στην παρούσα συγκυρία από την πρωτοφανή υπεροχή της άρχουσας τάξης και την καταλυτική ήττα της Αριστεράς —συσχετισμός όμως που ενισχύεται και από τη δύναμη της τηλεόρασης και, γενικότερα, των ιδεολογικών μηχανισμών του συστήματος.

Ότι η τηλεόραση δεν είναι ο καθοριστικός και ακατανίκητος παράγοντας στη διαμόρφωση της συνείδησης, επιβεβαιώνεται και από την ιστορική εμπειρία άλλων περιόδων και συνθηκών, όταν η προοδευτική διανόηση δεν παραγκωνιζόταν απλώς αλλά τελούσε υπό απαγόρευση και παρ' όλα αυτά κατόρθωσε να διαφωτίσει και να αφυπνίσει τις μάζες. Βέβαια, αυτή η δράση συνιπήρχε και αλληλοκαθοριζόταν μ' ένα ισχυρό κίνημα που δημιουργούσε δικούς του θεσμούς και μηχανισμούς (εφημερίδες, ραδιόφωνο, θέατρο κ.ά.), για να παρακάμψει τον εξοστρακισμό από τους μηχανισμούς της επίσημης ιδεολογίας.

Για παράδειγμα, δεν είναι τυχαίο, που στις δεκαετίες του '60 και του '70 η μουσική του Θεοδωράκη κατατάχεται, παρά την απαγόρευση της, τις μάζες, που η νεολαία μελετά φιλοσοφία και κοινωνικές επιστήμες, που οι προοδευτικές αντιλήψεις για την κοινωνία, τη ζωή, τις σχέσεις, την κουλτούρα γίνονται κυρίαρχο ρεύμα, χωρίς ωστόσο να παίρνουν και μιαν αντίστοιχη πολιτική έκφραση.

***

Παρά τις τεράστιες δυσκολίες, η προοδευτική διάνοηση μπορεί ν' αρθεί στο ύψος των περιστάσεων. Να αντισταθεί στην ιδεολογία που προωθεί το σύστημα για την ολοκληρωτική άλωση της συνείδησης των πολιτών.

Η διάνοηση της αμφισβήτησης δεν εξαφανίστηκε. Υπάρχει και λειτουργεί. Είναι, όμως, σχεδόν αποκλεισμένη από τα ΜΜΕ, αλλά και αυτοαποκλεισμένη στα δικά της ιδεολογικά και πολιτικά τείχη. Τέτοιου τύπου διάνοηση υπάρχει: μοναχική, οργανωμένη σε έντυπα, σε κινήσεις, στο Πανεπιστήμιο, σε μικρότερα και μεγαλύτερα κόμματα της Αριστεράς.

Παρά τις εγγενείς δυσκολίες στην παρούσα συγκυρία, η διάνοηση μπορεί να καταφέρει πολύ περισσότερα. Σε μια πιο αισιόδοξη εκδοχή, να αποτελέσει μια πρώτη κινητήρια δύναμη για την αναζωογόνηση ενός νέου κοινωνικού κινήματος, χωρίς να αναμένει ένα θεωρητικό Μεσσία της Αριστεράς.

Τα όποια βήματα γίνονται, μπορεί να φαντάζουν σταγόνα στον ωκεανό, αλλά οι σταγόνες τριπλούν το βράχο της συνείδησης.

Πρώτο, λοιπόν, παρά τη δεδομένη εχθρότητα των ΜΜΕ στην προοδευτική διάνοηση, η τελευταία δεν πρέπει ν' αντιμετωπίζει μοιρολατρικά ή μόνον αρνητικά το ζήτημα. Πρέπει, χωρίς αυταπάτες άλωσης, να διεισδύσει στα ΜΜΕ (ιδίως στον Τύπο υπάρχουν καλύτερες προϋποθέσεις, αλλά και νησίδες παρέμβασης) και να διευρύνει την επικοινωνία της με την κοινή γνώμη.

Δεύτερο, οι διανοούμενοι που δρουν στο Πανεπιστήμιο και στους χώρους της Αριστεράς πρέπει ν' απεγκλωβιστούν και ν'

ανοιχτούν στην κοινωνία. Οι μεν πρώτοι επικεντρώνοντας την προβληματική τους στα επίμαχα κοινωνικά ζητήματα και όχι σε εξεζητημένα θέματα σχολαστικιστικής προσέγγισης (υπάρχουν άλλοι στο χώρο τους γι' αυτή την ενασχόληση), αφθρόνοντας λόγο όχι ερημτικό και βατό στον ειδικό, αλλά στο μέσο άνθρωπο, προβάλλοντας πιο θαρραλέα το αριστερό τους πρόσωπο. Οι δεύτεροι, απεκδυόμενοι μια κακή παράδοση της Αριστεράς, σχεδόν γενική, αν και σε διαφορετικό βαθμό και τρόπο, που θέλει τους διανοούμενους όχι παραγωγούς θεωρίας και υψηλού πνευματικού έργου, αλλά απολογητές ή τεκμηριωτές μιας προαποφασισμένης από ολιγαρχικές καθοδηγήσεις γραμμής, πρωταγωνιστές μιας φανατικής και άγονης πολεμικής με άλλα ρεύματα της Αριστεράς στη διεκδίκηση μιας απόλυτης ορθότητας ή συνέπειας.

Αντίθετα, διεκδικώντας στους χώρους τους πιο αυτόνομο θεωρητικό ρόλο, μπορούν να συμβάλουν, όχι με ιδεοληπτικά στερεότυπα, αλλά με επιστημονική αντικειμενικότητα, στην εμβριθή διερεύνηση των θεμελιωδών προβλημάτων της σύγχρονης κοινωνίας, ώστε να συγκροτηθεί ένα πολύμορφο αλλά και ενιαίο ταυτόχρονα θεωρητικό αντίπαλο δέος κατά του νεοφιλελευθερισμού.

Μάλιστα, μια τέτοια ανάλυση, στο βαθμό που ωριμάζει, μπορεί να κάμψει και να υπονομεύσει το δογματισμό και το βολονταρισμό των ηγετικών ομάδων των διαφόρων χώρων της Αριστεράς και να συντελέσει σε μια γόνιμη και καλοπροαίρετη επικοινωνία και προσέγγιση.